

Прислугата в Следосвобожденска България

Амалия Тучиян, Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Amalia Tuchiyan, Sofia University „St. Kl. Ohridski “

The Social Impact of the Servants in Bulgaria during 19-20 century

Annotation: *This article traces the history of servants in Bulgaria after the liberation of Ottoman Empire (1878). Unlike the West Europe, in the Balkans servant society was not developed within the social boundaries. In the beginning of 19 century there were small features which showed indication of a system, similar to the servant class in the West. The interpreters can see them into the slave roots or in the more civil system of hiring someone to help for the house work. Due to the new government and cultural appropriation from the West, Bulgarian society started to integrate some of the features common to countries like Germany, France and England. One of them was the creation of the servant system, which was accepted as common only for the rich parts of the society. Through newspapers and researches this article attempts to show this particular part of the society which in the end developed its canons, rights, rules and institutions. Despite that with the coming of the Communist regime in 1944 this servant public system was destroyed.*

Българското общество преди Освобождението е с патриархален родов строй, което оказва силно влияние върху бита на народа, включително върху ежедневната домашна работа, за която отговаря домочадието. То е сърцето на домакинството и спрямо положението си в него, членовете му имат различни отговорности. След Руско-Турската война от 1878 г. и последвалото възраждане на Третата Българска държава започват процеси на модернизация във всяко едно отношение: на битова и духовна основа. В селата промените не настъпват с толкова бързо темпо, но в градовете се създава нов, граждански облик. Богатите български родове започват да оформят, под влиянието на навлизащите западни тенденции, нов стереотип на живот. С проникването на вестернизацията градоустройството се развива, сградите започват да се строят по виенски модел, навлизат характерните за Централна и Западна Европа мебели и навици. Част от тях е наемането на прислуга, която да помага в къщната работа. Това се налага и поради разпадането на модела на задругата, който до този момент е движещата

сила на домакинството. След Освобождението тенденцията се променя, като членовете на семейството са бащата, майката и децата, а всички останали роднини са временни посетители, гости.

Прислужниците като специфична социална група са взимствани от Запада, където прислугата наброява голяма част от населението: преди Първата Световна война във Великобритания 1.5 млн. от населението работи като прислуга, като такава не липсва и в държави като Франция, Германия, Русия и др. По същото време, слуги се наемат от европейските пътешественици, минавали по българските територии, както и в османските домове. В българските семейства моделът на прислугата също е развит, но в напълно различен вариант. Млади девойки и ергени са изпращани в домовете на роднини, за да помагат, поради недоимъка на родителите си. Това е и една от основните причини прислужничеството в България да се развие като занаят. Предлагането на слугински услуги е най-силно застъпено в българския град Вакарел. Такива данни ни дава Гунчо Гунчев: „Слугинството е старо и типично препитание за вакарелското женско население. То започва поне 130-150 г. преди Освобождението(...).Първите слугини са закарани насила. Оттогава обаче, слугуването си извоюва място като общопризнато временно занимание на бедните момичета. На слугините се заплаща от 80 до 120 гроша за времето от Гергьовден до Димитровден или обратно. Освен това, те обикновено получавали едни обувки *кондри*, една *шамия* забрадка и един колан, *чапразите* на който сами си купуват. Веднага след Освобождението вакарелките започват да се спазаряват за работа в София, където се чувства голяма нужда от слугински ръце“ [Гунчев 1933]. Така, според вакарелци няма жена или момиче от техните селища, което да не ходи поне година-две слугиня. Този модел обаче, значително се различава от западния, в който богатите семейства имат цял аресанал от прислуга, като се започне с иконома, икономката, лакеи, лични камериери, готвач и се стигне до момчета за всичко [Schwarz 1995: 236-256]. Средната класа в средата на 19 век също проявява каприза да си наема прислуга. За разлика от богатите, те наемат най-много 3 прислужнички, които да им помагат в домакинската работа. Именно този модел на прислужничеството се развива в България след Освобождението.

Новият етап от българската история носи със себе си редица личности, допринесли за промяната в бита на българина. Царското семейство внася с обкръжението си един изцяло нов за българина стереотип на живот: провеждат се балове и приеми, въвеждат се западни маниери в поведението, всеки гражданин се

стреми да изтъкне европейското у себе си. Редица българи строят огромни къщи, с които демонстрират материалното си положение: Рачо Петров и съпругата му Султана, Марко Резов, Спиридон Велев, Салабашеви, арх. Георги Тодоров и др. За да е пълен европейският модел на поведение, много от тях наемат прислужници. Интересен пример е генерал Стилян Ковачев¹, който взима за слугиня Мария Мирчева от село Сенник. Тя разказва за преживяванията си в дома на генерала, където прекарала 6 месеца през далечната 1936 г. [Стоилов 2015]. Там, в дома на ген. Стилян Ковачев, младата българка спяла в отделна стая на тавана, свързана чрез стълба с кухнята. Нейните задължения били да пазарува, готви и чисти къщата. Заплатата на прислужничката била 300 лева, които получила след като ѝ свършила службата при генерала. Също така Мария получавала дневни суми, които покривали разноските през време на престоя ѝ. След 6 месечния си престой в генералския дом, тя се прибрала в родното си място, където скоро се омъжила.

Много вестници и автори отразяват процеса на наемането на прислужници. Според в. „Кръгосвет“ [сп. Кръгосвет 1929: 15] слугини е имало и преди Освобождението. Едно-две деца от семейството са изпращани в града да работят при господарите, за да облекчат издръжката на семейството. Обикновено момичетата, които са изпращани, са били далеч от нужната възраст за женитба. Така те имали време и възможност да да приготвят чеиза на бъдещата булка. Често сумите от прекарането време в слугинство са използвани точно за приготвянето на чеиз. Освен това, по този начин се усвоявали градските поведенчески норми, които били високо ценени. Според майчиното мнение, това допринася за по-доброто възпитание и умения, които получават момичетата след пребиваването си в града. Богатите семейства в София са имали дори по две слугини, а и кочияши, вестовои, гувернантки и др. Заплатите са били в грошове, но са се уточнявали и други капризи. Писателката Райна Костенцева [Костенцева 1979] описва основните контури на събитието, наречено „Пазарът на слугини“. Той се устройва два пъти годишно – на Гергьовден и Димитровден. Това само по себе си показва обвързаността му с народния селскостопански мироглед на българина, според който „Св. Георги лято носи, а св. Димитър – зима“. От най-стари времена наемането на овчари, говедари и ратаи се е осъществявало на тези два празника, които стават рамка на провеждането на слугинския пазар. В София пазарът се е провеждал на пл. Св. Крал, а по-късно на пл. Трапезица (дн. пл. „Св. Неделя“) и Женския пазар, наречен така заради шопкинците, които се „цанят“. Той траел около две

седмици, в които слугини, войници и семейства търсят нужното им. Най-често срещаният въпрос, който се отправял към слугините е бил „Цаниш ли се моме?“ [сп. Щурец 1935: 1], а с налагането на феминистичните виждания се използва въпросът: „– Свободна ли си, госпожице?“ или „– Ангажираш ли се, госпожице?“. При неспазване на протокола, издаден от Дирекцията на труда, клиентът търпи глоба [сп. Щурец 1935, бр. 125: 1]. При получаване на утвърдителен отговор, започва истинският пазарлък. Всяка една от страните казва условията и възможностите си. Пример за това дава Борис Маковски в столичния вестник „Щурец“ [Маковски 1993: 3] (Илюстрация № 1).

Слугинята най-често се интересува от броя на хората в семейството, дали има малко дете; казва се цената, на която би работила в семейството, като ценовата рамка е от 200-900 лева; в допълнение им се дават обувки и престилки, а някои слугини имат претенции за „старите дрехи на госпожата“; пазарят се за почивни дни, а други девойки се интересуват дали в къщата има вестовой:

- Цаниш ли се, моме?
- Цаним се, цаним се, ако имате вестовой.

Този интерес е провокиран от немалкото случай, в които слугини и вестовой сключват брак. Ако все пак семейството не е наело вестовой на служба, то някои домашни прислужници изискват като условие към наемането им да е осигурен обяд с войник, в по-късните години (по време на войната) и специално да е германец [сп. Щурец 1941: 1]. Ако връзката им с господарите е добра, често последните са кумове на младата двойка, а в последствие и кръстници на децата им.

Офицерските семейства, от своя страна, (най-често) се интересуват от способностите на слугинята. В много публикувани диалози се наблюдава „цанене“, при което слугинята отказва да изпълнява някои от функциите на домакинята като готвене и сервиране на обяда/вечерята или гледане на деца. Други нейни задължения са пране, чистене, ходене на пазар. Слугините най-често живеят в къщата на господарите си, като ползват вече обособилата се като самостоятелна стая кухня, в килера или спят при детето. При по-богатите семейства, слугините имат самостоятелна стая на последния етаж от къщата или в приземието, или самостоятелна постройка в двора на къщата. За улеснение на господарката, в къщата се монтирал звънец за прислужницата, който се намирал най-често в гостната². Много разпространена е враждата между слугинята и господарката, като в някои случаи, според последната, слугинята не заслужава заплащането си, което следва да се предаде на Димитровден. Така някои господари не

са коректни към наетото момиче и го гонят [сп. Щурец 1934: 6]. От друга страна, се наблюдава безпокойството на господарките, поради идването на Димитровден, когато слугините се сменят, ако решат да си потърсят други работодатели [сп. Щурец 1935: 1]. Започва паника за несвършената работа, а във вестниците могат да се видят известия за отмяна на празнични дни като рожден или имен ден, поради липсата на допълнителна ръка, която да помага в домакинството.

С разрастването на феминисткото движение в България се създават редица организации, които да подпомогнат издигането на жената в обществото. Такива са Българският женски съюз и многобройните вестници и издания („Вестник на жената“, „Женски глас“, „Женски свят“, „Гражданка“ и др). С дейността си те се борят за еманципацията и правата на жената във всяко едно отношение. В страниците им се поместват както съвети за домакините и рецепти за ястия, така и колонки, осведомяващи българската жена за успеха на жената в глобален аспект, а именно навлизането ѝ в мъжкия свят: първата жена пилот; отличията на жени в медицината, в киното и др. Тези статии, подпомагат затвърждаването на жената като личност, заслужаваща права. В същите тези списания се поместват и статии, свързани със слугинството, целящи облекчаване на „злата участ, за да се запази тяхната свенливост и здраве“.

В първите години след Освобождението слугинството се възприема като женско гурбетичйство. Първоначалните изисквания са момичето да има навършени 12 години и да има разрешение от родителите си, за да може да замине. Тези момичета са предвождани от драгоманин, който им осигурява работа в богати семейства и се договаря за заплащането и условията, според които ще слугинстват [Илиева 1989: 95-112]. С времето момичетата сами започват да ходят на слугинските пазари и да изискват самостоятелно условията си, а успоредно с това се появяват и слугински бюра, като слугинското бюро „Кокалъ“. То играе ролята на драгоманина в по-късните години от развитието на тази трудова практика. Така в брой на в. Щурец може да се види колонка за слугини, които бюрото предлага за наемане. В нея са описани качествата на девойките и техните условия за работа [в. Щурец 1934, бр. 72: 1]. Влиянието от Запада спомага за укрепването на положението на слугините. По такъв образец започват да се изискват определени грижи за слугините: да им се полага медицински преглед; ако се разболеят лечението да бъде поето от господарите; да се сформира полицейско женско бюро, което да издава слугински книжки със снимка на слугинята. След спазаряване,

там да се съобщава от господарите коя слугиня са наели, за да може в бъдеще да се следи за коректното отношение към нея, относно спазването на почивните и дни и заплащането. Това бюро, освен за правилното отношение към слугините се задължава да надзирава и самите слугини, които си ползват некоректно отношение към господарите си, от което немалко граждани са били потърпевши. Слугините, от своя страна, трябва да посещават поне два пъти седмично курсове, с които да се подготвят за съпруги и майки. Това се налага поради увеличения брой на слугините, който според проверка на държавата възлизал на около 10 хил. момичета. Пример за това е статистика от района на Вакарел – сърцевината на слугинството като трудова практика (илюстрация № 2).

От таблицата можем да видим, че общият брой слугини от Вакарел, които са отишли в София е 353, като има още 5 случая на вакарелки, които са избрали друг район за работа в тази сфера. Според Райна Костенцева „най-търсените и скъпоплатени домашни помощнички в столицата бяха момите от село Вакарел, или както ги наричаха – вакарелките. Опитни, работливи, напети, стройни, с кокетно завързана на косата копирена шамия с кенета, с везани пазви с два и три реда гердани или пендари на шия, избелени, леко начервени по бузите и винаги с дяволита усмивка в очите – за тях софийските богаташки в надпревара даваха най-високата цена...“ [Костенцева 1979]. В следващите години слугинството започва да обхваща и други български райони. Интересен е разказът за слугинята на придворната дама и поетеса Мара Белчева – Иваничка от Вакарел. Според сп. „Тема“: „Иваничка е толкова красива, че като я зърва за пръв път, Фердинанд пада от стола. Освен това, тя се оказва и надарена певица и музикантка. Срещу солидно възнаграждение девойката забавлява и разхожда болната майка на поетесата“. По това време обаче, се разраства трафикът на жени в София и професията „слугиня“ започва да бъде използвана от трафикантите за привличането на млади момичета. Така една нощ „търговците“ отвличат слугинята, докато тя бере салатата на двора. След множество молби от страна на мара Белчева са положени усилия за разкриването на т.нар. „слугинска афера“ и скоро Иваничка е намерена. Въпреки усилията на правителството, трафикът на бели робини продължава, най-вероятно с участието на измамените момичета.

С развитието на професията „слугиня“ започва да се издава и литература във вестници и списания, която цели да представи и установи правните отношения между „господари“ и слугиня“, за да бъдат спазени условията на труд и да няма излъгани при

прекратяване на работните взаимоотношения. „Вестник на жената“ е един от най-популярните вестници, които освен готварски рецепти и съвети за дома, публикуват и статии като „Децата, майките и слугините“; „За слугинчетата“, където са изтъкнати основните права и задължения на прислуга и господари. Друг интересен момент от бита на слугините са т.нар. слугински конференции, които се провеждат в кооперативните домове [в. Щурец 1938, бр. 284: 3]. Там слугините разискват най-новите клюки и истории от заобикалящия ги свят. Може би там измислят и мотото си: „Ний сме слъпи интелигенции, но... пакъ имаме претенции“ [в. Щурец 1939, бр. 361: 1].

Освен гореизброените грижи, господарите се задължават да плащат данък за слугините, който цели подобряване на положението им в обществото. За тези от тях, които нямат дом, се осигуряват домове за слугини (напр. в гр. Русе). За да се следи за изпълняване на указанията се назначават надзиратели, които веднъж в месеца проверяват положението на слугините в семейството [в. Пряпорец 1930]. Почивните дни на слугинята се свеждат до празничните дни и неделите. Тогава значимо място намира неделното хоро [Костенцева-Мецгер, Михайлова: 2008], което започва още от ранните следобедни часове на всеки неделен ден или празник. Събира се „слугинското сборище“ или „слугинското хоро“, което се сформира на поляната сред квартала Ючбунар, а по-късно в „Пустинята“ на Борисовата градина. С промяната на Борисовата градина хорото изчезва, но не и сборището. Посетителите на това събитие все още се събират – „гъмжеше от слугини, войници, чираци, геврекчии, албанци с големи медни съдове на гръб, от които се точи червен шуруп. Шопкинчетата, наловени през кръста, пеят някоя от своите тъжни песни в гама от 3-4 тона, пред тях землячетата им ги зяпат с отворена уста и смъркат. Северянките, по-добре стъкмнени, с цветя в косите, по-свободни, кръшно се смеят или ходят „под ручка“ с изгорниците си“. Друг вид забава е организираният в Търново през 1931 г., първи (и единствен по рода си) конкурс за красота „Мис Чешма“, на който се съревновавали слугините от града за престижната награда от 100 лв. край „Дядо Тодоровата чешма“ [Недева 2013].

Възприемането на този конкурс за красота е пример за навлизането на градската култура в българското общество и най-вече в селското битие. Народните традиции и нрави се сблъскват с различната гражданска култура, която същевременно навлиза и в селския бит. Пример за наченките на урбанизация са желанията на селските момичета да носят гражданско облекло, близо до това на госпожите им, употребата на новонавлизащи уреди и дори по-напетият, по-наперен манталитет, който започват да

възприемат. Всъщност, народната носия също се променя. Женският костюм се трансформира с по-забавени темпове от мъжкия, поради разликите в социалните позиции на мъжете и жените. Излизането на жената от традиционната роля и навлизането ѝ в обществото започва да внася нови тенденции в съвременните градски стереотипи, изразени в промяната на облеклото и навиците на хората в ежедневното отношение. Започват да се посещават културни мероприятия като кино прожекции, изложби и театрални представления. С това се развиват и европейските ценности, които оказват най-голямо влияние върху по-заможните семейства чрез различни мероприятия като царските балове и приеми. Самият градски облик също развива възприятията на новодошлите българи от село, в това число и на българската женска фигура в обществото [Големанова 1929-1930]. В първите години това най-ярко се откроява в промяната на облеклото, която в последствие се пренася и в селата. Според авторката, тази промяна се дължи не само на суетата на селянките, но и на по-лесното сдобиване с новите тъкани и дрехи. В изработването на една премяна се включват всички жени в семейството, поради дългия период от време, който изисква направата на народната носия. Първоначално промените в женското облекло се забелязват в появата на фабричните материали и включването им в декорацията на дрехите: мъниста, копчета и дантели, а скоро след това и замяна на ръчнотъканите платове с фабрични. След Първата световна война локалните варианти на традиционния женски костюм се доближават до един модел на носия, която успява да се приспособи към производството по онова време [Велева 1993: 132]. Така локалните култури започват да се сместват. Годишите преди Втората световна война също оказват влияние върху женския костюм, който се съчетава с градското облекло. Важна роля за това играят слугините, които след като се върнат по родните си места донасят елементи от градската култура, макар и частични [Христов 2015: 168-170]. Отивайки в града като слугини, те започват да се стараят да се впишат в градската среда и с времето постепенно започват да израждат новата си самоличност като „домашни помощници“ или „серванти“. С тази първа стъпка те се стремят, подкрепени от обществото, към повече права и уважение. Скоро държавата предприема мерки за защита на правата на „сервантите“. Дирекцията по труда издава декрет, според който думата „слугини“ се забранява, а на нейно място се приема думата „серванти“ (от англ. servants). С това започват да се променят и изискванията на момичетата: за тях вече е, ако не необходимо, то е важно собствениците да разполагат с грамофон и дори автомобил [в.

Щурец 1941: 2]. Неприемайки старото статукво, се формира образът на домашната помощница, предшественичка на българката работничка във фабрика и се бори за равноправието си в мъжкия свят. Съвместно с това, започват и да се развиват образите на дойката и гувернантката като отделни професии в обществото. Най-често те са наемани в по-богатите семейства. Свидетелство за това намираме в статии на „Вестник на жената“ като: „Деца, възпитани от гувернантки“ от М. Меркинъ, където се дават съвети за задълженията на гувернантките.

След достигане на брачна възраст голяма част от слагините се завръщат по родните си места, натрупали опит за свое собствено домакинство и за създаването на семейство. Така в селото проникват редица градски поведенчески образци като рецепти, начин на обличане или модели за поддържане на дома и дори начини на възпитание на детето. С тези нововъведения връзката град-село продължава своя обмен и се развива, за да достигне днешните си граници. След 1944 г. професията започва да изчезва като популярен занаят от общественото пространство, въпреки че има писмени сведения за наемането на домашни прислужници за различни политически фигури като Цола Драгойчева (илюстрация № 3).

Сменяйки ролята си според новата идеология, жените започват да се ориентират към работа в текстилните фабрики. Най-рано губи популярност слагинството в близките до Габрово села, поради бързата индустриална модернизация на района. Запазвайки статуса си на домакиня, жената на 20 век започва все повече да търси правото си на глас и място в публичното пространство.

Следосвобожденският период в българската история е преход от традиционното (доиндустриално) към модерното, отдавна изградено в Западна Европа общество. С избирането на първия български монарх в новата история на страната, след 1878 г., България не само приема западна фигура в обществото си, но приема и един нов начин на живот. В периода до Първата Световна война прислужническото съсловие изгражда своето място в социалната йерархия. Въпреки че този занаят никога не се развива в мащабите на други Европейски страни като Англия, Франция и Германия, прислужническото общество в България успява да се развие, като с течение на времето дори се създава бюрократична система, която следи за правата на жените, работещи в чуждо домакинство.

Със създаването на тази професия, домакинството получава нужната помощ, която доскоро е намирала от многолюдното си семейство. Това обаче не променя

изцяло образа на жената, която не изоставя функциите си. Тя все още участва активно в домашните задължения, владеели до скоро цялото ѝ време. С наемането на прислуга най-силно се променят възприятията за женската фигура в обществото. Ергените на село започват все повече да ценят жената, работила в града, заради домакинския опит, но и поради самостоятелността, която е придобила. Така започва процес на изравняване между половете, които до този момент са били под лоното на патриархалния родов строй. Градските семейства с по-високи възможности започват да наемат прислуга не само заради нуждите на домакинството, но и поради западните влияния, които изграждат една по-нова за българина социална система. Домакинята започва да става „господарка”, което повишава социалното ѝ положение и по този начин дава път на бъдещото развитие на женската идентичност.

Идващата индустриализация започва бавно да подрива домакинската роля на жената и успоредно с това на прислужническата гилдия. Жените от всяка социална група започват все повече да търсят своето място в модерното общество, което започва да разрушава стереотипите за жената домакиня. Българската жена все повече намира място в доминиращото от мъжкия пол общество извън границите на дома. Тя все повече ще бъде приета в мъжкото обкръжение като част от съзнателното културно общество и ще има роля в различни сфери на обществения живот. Този стремеж променя статуквото на модерната българка, която намира сведения за постиженията на жените от западното общество в различни светски аспекти, подтикващи я да търси успеха по-далеч от семейното огнище.

В днешното модерно общество отново се наблюдава интерес към наемането на домашни помошници, които да облекчат домашната работа.

Илюстрация № 1. Преговори със слугиня в София:

СЕДМИЧЕНЪ ДНЕВНИКЪ

Разговоръ съ една слугиня

— Господь здраве да ти дава моме, и старешки разумъ. Моятъ домъ е като детска кука въ махалата, редомъ до Сждебната палата, дето преди малко бѣше спрѣла — Като него домъ не си видѣла съсъ модерна вътрешна уредба, та не трѣбва много трудъ и шетба за да бѣде винаги въ порядѣкъ, но и азъ съмъ по характеръ сла- дѣкъ и разбирамъ, че съ добро и благо ако почнемъ, ще ни бѣде драго. Знаешъ ли, че който е слугувалъ въ мойта къща, нарски е добру- валаъ и не е решавалъ да си иде — ланината ни люто ме обиди, зарадъ туй и пратихъ вчера въ пкти, но и ти петь хилядарки съжта! А сега, послушай нѣщо важно: готанме веднажъ въ седница блажно, като шведски вегетерияни, ще привикнешъ скоро—да се храни чловѣкъ съсъ каша отъ тревница хемъ е дѣковнто, хемъ насища. Но ще трѣбва още да добави:

време никогато не ми остава да помисли баремъ въ късно дѣто за дѣрва и англиця въ мазето затова купувамъ — — азъ не мамя! — всѣка вечеръ седемъ килограма, та като ги повлѣчешъ отъ склада право въ кухнята ми. Ти си млада и ако те сполети умора може да ги дагашъ съ асансьора! И децата нѣма да похуля — може-би, за тѣкъ и ти си чула, че съ като англицята кротки — цѣлъ день правятъ есенни разходки съ мойта тъщница Анастасийка или съ друга нѣкоя комшийка — далъ ги Господь много! А жена ми пише разкази и епиграми. Съ мене, ти не само че ще свикнешъ, но и вмѣсто братъ ще ме обикнешъ; като виждамъ какъ си дяволито — хайде, да речеме ли честито! Цѣлата ми къща ти е ясна, Що ще мислишъ... Ако си съгласна, казвай, колко гущери ще искашъ...

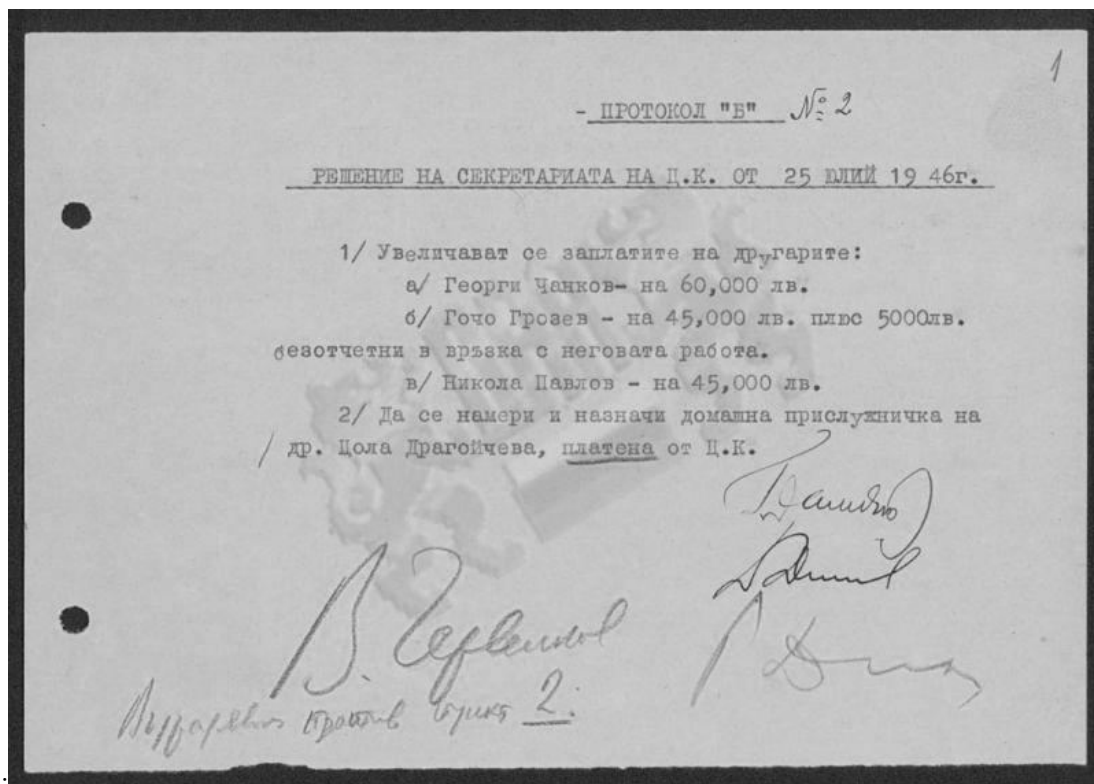
— Е, па щомъ се толкова натискашъ и се препорѣчвашъ, ще ти кажа, че ще дойда, ако е етажъ съ южно изложение и ако давате закуска кифли съ мляко, а ѣа обѣдъ наша бѣло вино — тѣй привикнахъ въ Мордохай Конфено при когото служихъ много време. И съсъ тебе ще се разбереме, само ако ми дадете право всѣки празникъ, за живо и здраво, да уреждамъ въ къщи чай съсъ танецъ, че седмата ми е новобранецъ и обича, безъ да се спазарва, отиуската съ мене да прекарва. И за друго, янае, претседирамъ: да ми позволите, щомъ намеримъ че е роклята ми извехтѣла, да обличамъ три пкти въ недѣла дрехитъ на твоята невеста, — а за месецъ: хиляда и двеста! Тѣй говори една вакарелка, бѣла и корана като зелка. Борисъ Маковски

Иллюстрация № 2. Статистика за трудовата миграция от района на Вакарел:

ТАБЛИЦА XVII.

№ по редъ	СЕЛИЩЕ	М Ж Ж В				Ж О Н И		
		Желѣзничари и посто- вини работници по подържането	временни работници по подържането	служещи, занаятчи и общии работници въ Софья	сѣщитъ другале	служещи въ Софья	служещи другале	спазвач, работнич- ка, дѣстачи
1	м. Бальовци	7	11	2	—	5	—	—
2	м. Банчовци	2	1	1	—	6	—	—
3	с. Богдановци	7	5	1	2	5	—	1
4	м. Брѣнковци	5	1	19	2	24	—	1
5	м. Бузяковци	1	4	5	2	15	—	—
6	с. Бърдо	10	1	16	3	27	—	1
7	м. Джамузовци	3	—	3	1	3	—	—
8	м. Драгиовци	4	3	2	2	5	—	—
9	с. Крушовица	7	5	15	9	55	—	—
10	с. Кутрахци	15	18	17	8	66	—	2
11	м. Мечковци	—	3	2	2	17	—	—
12	м. Млѣчановци	3	3	—	5	9	—	—
13	м. Пановци	6	4	4	1	8	—	—
14	м. Полиовци	11	3	3	2	5	—	—
15	м. Поповци	10	6	8	4	21	1	1
16	м. Рѣжана	2	13	—	2	12	—	—
18	м. Селянинъ	10	22	6	11	31	1	—
17	м. Семковци	6	10	10	4	21	3	—
19	с. Хановетъ	19	13	8	5	8	—	—
20	м. Ядирастовци	16	12	8	1	10	—	—
	Всичко	144	138	130	66	353	5	6

Илюстрация № 3. Протокол на ЦК от

1946г.:

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Гунчев 1933: Гунчев, Г. Вакарел - антропогеографски проучвания. София, 1933

Георгиев 1983: Георгиев, Г. София и софианци 1878-1944. София, 1983

Илиева 1989: Илиева, В. Някои форми на гурбетчийство в Габровско от Освобождението до средата на XX век. В: Етнографски сборник „Етър“, Габрово, 1989, т. I, с. 95-112.

Костенцева- Мецгер 2008: Костенцева- Мецгер, Райна Михайлова. Моят роден град София в края на XIX и началото на XX век и след това. София, 2008.

Костенцева 1979: Костенцева, Райна. Моят роден град. София, 1979

Христов 2010: Христов, П. Трудова миграция и промяна в традиционния костюм (по материали от Средна Западна България). В: Многообразие в единството, 1, София:Съюз на учените в България, 2010, ISSN 1314-0825, с. 162-173

Schwarz 1999: Schwarz, Leonard. English Servants and Their Employers during the Eighteenth and Nineteenth Centuries.// The Economic History Review, New Series, Vol. 52, No. 2 (May, 1999), pp. 236-256

Hristov: Hristov, Petko. "Trans-border Exchange of Seasonal Workers in the Central Regions of theBalkans (19th – 20th Century)". Ethnologia Balkanica 12:215-230.

Печатни периодични броеве:

Сп. Кръгосвет. София, 1929, бр. 5, с.15

в. Вестник на жената. София, 1926-1927; 1928-1929; 1929-1930;

в. Пряпорец.София, 1930, март

в.Щурец. София, 1934, бр.72, с.1

В.Щурец. София, 1941, бр. 441, с.2

Гергьовден.В.Щурец. София, 1935, бр.125, с.1

Гергьовски пазар. В.Щурец.София, 1938,бр. 282,с. 2

Димитровденска хроника.В. Щурец. София, 1935, бр. 152, с.1

Димитровденски. В.“ Щурец“. София.1935, бр. 152, с.1

Как прекарахме Димитровдень. В. Щурец. София, 1934, бр. 100, с.6

На слугинския пазар.В. Щурец.София, 1993, брой 20, с.1

Политическа борба. В.Щурец. София, 1939,бр. 361,с.1

Седмичен дневник. Разговор с една слугиня.В.Щурец. София, 1993, бр. 47, с. 3

Слугински пазар.В.Щурец. София, 1941, бр.459, с.1

Слугинският въпрос. В. Щурец. София, 1938, бр.284, с.3

Онлайн източници:

Недева, Годорка. „Старо Търново. Конкурс за най-красива слугиня “Мис Чешма”.

Търново, 2013,<http://www.borbabg.com/?action=news&news=28535>

Стоилов, Ваньо. Баба Мария била слугиня на генерала, който не дал дъщеря си на

Ататюрк. София, 2015,<https://www.24chasa.bg/novini/article/5035960>

Ценкова, Искра. Плът за продан. Сп. Тема. София,

<http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=230&aid=5670>

БЕЛЕЖКИ:

¹Генерал Стилян Ковачев е герой от Балканската война, а по-късно и военен министър в правителството на Стоян Данев (1913).

² Според спомените на М. Бойков, София, театрален работник, 52г.